

Лекція 9. Політична думка у період занепаду давньогрецької держави.

План.

1. Політичні ідеї Епікура.
2. Політичні погляди стоїків.
3. Кініки про політику.
4. Політичні ідеї Полібія.

Творчість цього мислителя, який жив у 341–270 рр. до н.е., припадає на період занепаду давньогрецької державності. Зі занепадом державності пов'язаний і занепад давньогрецької політичної та правової думки, який чітко проявляється у вченнях епікурійців та стоїків. Епікур автор багатьох праць, головна з них — "Про природу". Природа, згідно з вченням Епікура, розвивається за своїми власними законами. "Нечестивий не той, хто усуває натовп богів, — відзначав він, — а той, хто застосовує до богів уявлення натовпу". За переконанням філософа, боги не втручаються ні в природний стан речей, ні в людські справи. Виходячи з цього, він обгрунтовує етичну автономію людини, яка, тільки завдяки пізнанню природи і розумному дотриманні її законів, може звільнитися від страху і марновірства і досягнути щастя.

Етика — основна частина вчення Епікура. Вона являє собою ту ланку, яка пов'язує його фізичні та політико-правові погляди. Разом з тим, все вчення Епікура, в цілому, базується на його етичних ідеях. Провідним принципом етики Епікура є індивідуальне задоволення. "Отже, — пояснює він сам основу своєї етики, — коли ми говоримо, що задоволення є кінцева мета, то ми розуміємо не задоволення гультяїв і не задоволення, яке міститься в чуттєвих насолодах, як думає дехто, хто не знає або не погоджується, або неправильно розуміє, але ми розуміємо свободу від тілесних страждань і від душевних тривог". Розсудливість — основа всіх чеснот. Вона полягає у розумінні того, що не можна жити приємно (в задоволення), не живучи, в той же час, розумно, морально і справедливо.

Основні цінності епікурівської етики (задоволення, свобода, "атараксія" — безтурботний спокій духу), як і вона вся в цілому, носять індивідуалістичний характер. Свобода людини — це, згідно з Епікуром, її відповідальність за розумний вибір свого способу життя. Сфера людської свободи — це сфера її відповідальності за себе. Свобода не співпадає з необхідністю. Необхідність є лихо, стверджує Епікур, але немає ніякої необхідності жити з необхідністю. Головна мета державної влади і основа людського спілкування полягає, за Епікуром, у забезпеченні взаємної безпеки людей, подоланні їхнього взаємного страху, ненанесенні ними шкоди один одному. З цим розумінням сенсу і призначення політичного спілкування пов'язане й епікурівське трактування держави і закону, як результату договору людей між собою про їхню загальну користь — взаємну безпеку. "Справедливість, яка походить від природи, є договір про корисне з метою не шкодити один одному і не мати шкоди". Справедливість Епікур розуміє, як явище суспільно-договірне. "Справедливість сама по собі не є щось, але в домовленостях людей один з одним завжди є певний договір про те, щоб не шкодити і не мати шкоди". В концепції Епікура "справедливість" у її співвідношенні з законом являє собою природне право зі змінним, залежно від часу, місця і обставин, змістом, яким є загальна користь людського спілкування. У цій конструкції співвідношення природного права і закону рушійною основою і, разом з тим, джерелом "природних уявлень про справедливість" є мінливі практичні "потреби взаємного спілкування людей".

Для Епікура характерне трактування закону, як засобу захисту "мудрих" (тобто людей етично досконалих) від "натовпу", як публічної гарантії етичної свободи і автономії індивіда. "Закони, — підкреслював Епікур, — видані заради мудрих — не для того, щоб вони не робили зла, а для того, щоб їм не робили зла".

Притаманні етиці Епікура мотиви аполітичності не означають, звичайно, його повної політичної індиферентності. Його концепція договірного

походження справедливості, держави і законів за своїм соціально-політичним змістом об'єктивно носила демократичний характер, оскільки жоден з учасників договору не мав жодних привілеїв перед іншим. Проте, як переконаний індивідуаліст, Епікур був противником крайньої демократії, різко протиставляючи "мудру" людину "натовпу", дистанціювався від нього самого і від його ідеалів. "Я, — підкреслював Епікур, — ніколи не прагнув подобатися натовпу. Що їм подобалося, тому я не навчився; а що знав я, те було далеке від їхніх почуттів". Умовно кажучи, епікурівській етиці відповідає така форма поміркованої демократії, при якій панування законів поєднується з максимально можливим ступенем свободи і автономії індивідів.

2. Стоїки. В історії стоїцизму розрізняють три періоди: давній, середній і новий (римський). Основоположником стоїцизму був Зенон (336–264 рр. до н.е.), крім нього до давнього періоду належать Клеанф (331–232 рр. до н.е.) і Хрісіпп (277–208 рр. до н.е.). Видатними представниками середньої Стої були Панетій (185–110 рр. до н.е.) і Посідоній (135–51 рр. до н.е.), а нового (римського) періоду — Сенека (3–65 рр.), Епіктет (50–130 рр.), Марк Аврелій (121–180 рр.).

Філософія, відповідно до вчення стоїків, складається з трьох частин: логіки, фізики і етики. У всіх цих трьох частинах стоїки торкалися питань держави, права, політики. Значне етичне та політико-правове навантаження несе поняття "світобудова", розроблене у фізиці стоїцизму. "Світобудова в цілому, в тому числі взаємопов'язані між собою небесні і земні явища, керуються долею, під якою мається на увазі певне поєднання божественного провидіння, розуму та природної необхідності. Все відбувається за велінням долі", — підкреслював Хрісіпп.

Доля трактувалася, як такий "природний закон" ("Загальний закон"), який має, в той же час, божественний характер і сенс. Згідно з Зеноном,

"природний закон божественний і володіє силою повелівати (робити) правильне, і забороняти протилежне".

Людська природа, згідно з етикою стоїків, частина загальної природи і світобудови в цілому. Звідси випливає головна етична вимога стоїцизму — жити відповідно до природи, що означає жити відповідно до розуму, природного (або загального) закону світобудови, вести чесне і добросовісне життя. Воля, як розумне прагнення, протилежна хотінню. З цим пов'язане і поняття "обов'язку", як чогось належного. В основі людського співжиття лежить, на думку стоїків, природний потяг людей до собі подібних, їхній природний зв'язок між собою. Відповідно, держава у стоїків виступає, як природне утворення, а не як штучне, умовне, договірне утворення.

Відштовхуючись від універсального характеру природного закону і, відповідно, справедливості за природою, Зенон і Хрісіпп, а пізніше і їхні послідовники обгрунтували космополітичне уявлення про те, що всі люди, за своєю природою і за законами світобудови в цілому, — громадяни єдиної світової держави і що людина — громадянин всесвіту.

Полібій. Полібій, 210–128 рр. до н.е., — видатний грецький історик і політичний діяч. Його погляди викладені у праці "Історія в сорока книгах". Тут велика увага приділяється політико-правовій тематиці взагалі та аналізу конкретних державних інституцій Риму зокрема. Розуміння історії одночасно, як закономірного і необхідного процесу і як руху до чогось нового, що раніше не мало місця, є основою світогляду Полібія.

Погляди Полібія на зміну державних форм, як їхнього кругообігу в рамках визначеного замкнутого циклу подій, формувалися під впливом концепцій Платона та Арістотеля.

Історію виникнення державності і наступної зміни державних форм Полібій (з посиланням на Платона та деяких інших своїх попередників) зображує, як природний процес, що відбувається згідно з "законами природи". Всього, згідно з Полібієм, є шість основних форм держави, які в

порядку їхнього природного виникнення і зміни займають наступні місця в рамках їхнього повного циклу: царство (царська влада), тиранія, аристократія, олігархія, демократія, охлократія. Початковий вождь-самодержець непомітно і природно перетворюється, за концепцією Полібія, в царя, у тій мірі, в якій "царство розуму змінює собою панування відваги і сили". Царська влада наділяє кожного за заслугами, а піддані підпорядковуються їй не стільки від страху насильства, скільки за велінням розуму і по добрій волі.

З часом царська влада стає спадковою. Царі змінюють попередній спосіб життя з його простотою і турботою про підданих і починають понад міру віддаватись розкошам. Внаслідок викликаних цим заздрості, ненависті, незадоволення і гніву підданих, "царство перетворилося в тиранію". Цей стан і форму держави Полібій характеризує, як початок занепаду влади. Тиранія — час змов проти володарів. Але ці змови походять від людей шляхетних і відважних, які не бажають переносити свавілля тирана. При підтримці народу ці шляхетні люди скидають тирана і утверджують аристократію. Цю форму держави Полібій характеризує, як таке правління меншості, яке встановлюється за згодою народу і при якому ті, хто править є "найсправедливіші і найбільш розсудливі за вибором".

На перших порах аристократичні правителі керуються у всіх справах турботою про "спільне благо". Коли ж влада в аристократії стає спадковою і опиняється в руках людей "абсолютно незнайомих з вимогами суспільної рівності і свободи", тоді аристократія перетворюється в олігархію. Тут панують зловживання владою, користоловство та беззаконня.

Виступ народу проти олігархії супроводжується вбивством одних та вигнанням інших. Не довіряючи попереднім формам правління, народ встановлює демократію і бере на себе турботу про державу. Демократією Полібій вважає такий устрій, при якому вирішальна сила належить рішенням більшості народу, панує підпорядкування законові та традиційна пошана до богів, батьків і старших. Але, поступово відходячи від цих цінностей, натовп

вибирає собі вождем відважного честолюбця (демагога), а сам усувається від державних справ. Таким чином, демократія вироджується в охлократію. Цей процес Полібій характеризує наступним чином: "Коли розгніваний народ, слухаючи тільки голос власного гніву, відмовляє владі у підпорядкуванні, не визнаючи її навіть рівноправною з собою, і всі справи бажає вирішувати сам. Після цього держава прикрасить себе найблагороднішим іменем вільного народного правління, а насправді стане найгіршою з держав — охлократією".

Визначаючи охлократію, як лад насильства і беззаконня, Полібій відзначає, що з точки зору кругообігу державних форм охлократія є не тільки гіршою, але й останньою у зміні форм. Кінцевий момент розвитку держави співпадає з початковим. "Такий, — підкреслює Полібій, — кругообіг державного співжиття, такий порядок природи, згідно з яким форми правління змінюються, переходять одна в другу і знову повертаються".

З наведеного аналізу кругообігу державних форм Полібій робить висновок, що нестійкість притаманна кожній формі в силу того, що вона уособлює тільки одне начало, яке неодмінно виродиться у свою протилежність. Тому він зазначає, що "без сумніву, найдосконалішою формою належить визнати таку, в якій поєднуються особливості всіх форм, перерахованих вище", тобто царської влади, аристократії та демократії. Головна перевага такої змішаної форми полягає у забезпеченні належної стабільності держави, що запобігає її переходу до спотворених форм правління.

По суті, ця антична концепція поєднання принципів різних форм правління має той же зміст і розрахована на той же ефект, що й теорія розподілу влади в наш час: у "змішаній" формі держави повноваження представників різних форм правління не об'єднуються в одне начало, а, будучи розділеними, поєднуються і співіснують, взаємно стримуючи і врівноважуючи одне одного, чим стабілізують увесь державний лад. При всіх відмінностях, ідея "змішаного" правління і теорія розподілу влади має певну концептуальну спільність: і в тому, і в іншому випадку йдеться про таку

конструкцію державної влади, при якій повноваження правління не зосереджені в одному центрі (началі), а розподілені між різними, взаємозрівноважуючими та взаємостримуючими початками (складовими частинами держави).

Значення давньогрецької політичної та правової думки. Мислителі давньої Греції зробили суттєвий внесок у розвиток політико-правових уявлень, у теоретичну розробку проблем держави і права. Це обумовило їхній помітний вплив на наступних мислителів та їхнє значне місце в історії політичних та правових вчень. Всесвітньо-історичне значення духовної спадщини античної Греції, складовою частиною якої є політичні та правові вчення, обумовлене тим, що давньогрецькі мислителі були першовідкривачами в багатьох галузях людського пізнання. Йдеться не про ординарний внесок античних греків в історію філософської, політичної та правової думки, а про створення ними фундаменту і формування ідей та концепцій у різноманітних сферах теорії та практики.

Частково безпосередньо, частково через римських авторів головні політичні та правові ідеї, концепції і поняття давньогрецької теорії стали основою всієї європейської політичної та правової думки.